

JUBILEJI

Boris A. Novak

NIKO GRAFENAUER – MODERNI KLASIK, PETINSEDEMESETLETNI MLADENIČ (nagovor ob obletnici)

1

Niko Grafenauer je eden izmed najpomembnejših literarnih ustvarjalcev v slovenskem slovstvu zadnjih desetletij in eden izmed najčistejših lirikov, kar smo jih kdaj imeli.

Rodil se je v Ljubljani na predvečer druge svetovne vojne, l. 1940. Bil je najmlajši med sedmimi otroki, njegova mati pa je ob porodu umrla, tako da je Niko odraščal pri sorodnikih, delno na Dolenjskem: živo otroško doživetje mehke dolenjske pokrajine odmeva v njegovih pesmih za odrasle s svežimi podobami narave, v njegovih pesmih za mladino pa prihaja do besede predvsem v toplih in duhovitih pesmih, posvečenim živalim.

Poleg poezije, ki je vseskozi poglavitna razsežnost njegovega žitja in bitja, se je Grafenauer uveljavil tudi kot esejist, ki zna s filozofsko mislijo premisliti naravo pesniškega jezika. Slovenska literarna obzorja je obogatil tudi s številnimi odličnimi prevodi iz nemščine (Hölderlin, Hofmannsthal, Rilke, Benn, Lasker-Schüller, Celan, Enzensberger itd.).

Po študiju primerjalne književnosti na ljubljanski Filozofski fakulteti je poklicna pot peljala Nika Grafenauerja v založništvo: dvajset let je urejal bogati program Mladinske knjige za otroke. Ni naključje, da ga je za svojega naslednika izbrala velika gospa, urednica in pisateljica Kristina Brenk: natanko je začutila, da bo Grafenauer idealen urednik za čase, ki so prihajali. In res: plemenit uredniški koncept Kristine Brenk, naravnani na kultiviranje izročila, je Grafenauer spoštoval ter obenem z občutkom odprl za izzive in občutljivost modernega sveta.

Niko Grafenauer je sledil klicu etičnega in družbenega angažmaja generacij slovenskih pisateljev od Prešerna in Cankarja naprej: zanj je to pomenilo predvsem boj za svobodo misli in besede. V mladih letih je sodeloval s študentskim glasilom *Tribuna* ter z družbenokritično revijo *Perspektive*, ki jo je socialistična oblast prepovedala l. 1964. Bil je *spiritus agens* zgodovinsko prelomne *Nove revije*, katere ustanovitev je l. 1980 zahtevala skupina šestih intelektualcev (poleg Grafenauerja tudi Tine Hribar, Dimitrij Rupel, pokojni Andrej Inkret, Svetlana Makarovič in

jaz). Tedanja socialistična oblast je ob izidu 57. številke odstavila Grafenauerja kot glavnega in Rupla kot odgovornega urednika. Tako revijo kot na njej zgrajeno založbo je Grafenauer nato urejal dolgo vrsto let.

Moj najljubši spomin na Nika Grafenauerja zadeva najbolj dramatično obdobje novejše slovenske zgodovine – vojno za Slovenijo junija in julija 1991. Na takratnem sedežu Nove revije na Cankarjevi ulici v središču Ljubljane smo spontano formirali t. i. »vojno redakcijo«, ki je danonočno obveščala mednarodno javnost o resnici agresije jugoslovanske »ljudske« armade na Slovenijo. Člani tega neformalnega uredništva smo bili Niko, Drago Jančar, Jaroslav Skrušny, Tomaž Zalaznik, Gordana Vrabec in jaz. Naša takratna dejavnost je dokumentirana v angleški publikaciji *The Case of Slovenia*, pri kateri je uredniško sodelovala tudi Alenka Puhar. V trenutkih nevarnosti se v vsej resnici pokaže človekov značaj – iz kakšnega materiala je kdo narejen. Vse Nikove značajske lastnosti so takrat prišle do najvišjega izraza: njegova energija, pogum, vztrajnost, dobra volja, intelektualna koncentracija, lucidnost, duhovitost in – ne nazadnje – čustvenost, razumevanje dogodkov s srcem, zmožnost za žalost, za veselje in za sočutje. Ta hudi čas preizkušnje je bil zaradi naše tovariške zaveze paradoksalno lepa izkušnja, ki se je z nostalgijo spominjam. Upesnil sem jo v *Času očetov*, drugi knjigi svojega epa *Vrata nepovrata*.

O vseh nagradah in priznanjih, podeljenih Niku Grafenauerju, se lahko ravedni poučijo v tiskanih in elektronskih leksikografskih virih. Vse – vključno s Prešernovo nagrado za življenjsko delo ter s članstvom v Slovenski akademiji znanosti in umetnosti – si je več kot zaslužil.

2

Literarna zgodovina je že natančno opredelila inovativen prispevek Nika Grafenauerja k razvoju slovenskega pesniškega jezika in visoko mesto, ki ga zavzema v naši književnosti.

V vseh fazah njegovega pesniškega razvoja je mogoče zaslediti plodno in inovativno razvijanje dediščine simbolizma.

Pesniški prvenec, ki je pod naslovom *Večer pred praznikom* izšel l. 1962, kaže nenavadno umetniško zrelost. Mnoge pesmi v tej zbirki izpričujejo krčevit konflikt posameznika s svetom ter bolečino odprte, globoke, nezaceljive eksistencialne rane. Ob teh konfliktnih tonih pa v zbirki *Večer pred praznikom* prihaja do besede tudi občutje vesoljne harmonije. Zanimivo je, da že na začetku svoje pesniške poti Grafenauer uporablja določene postopke, ki so značilni tudi za njegove poznejše zbirke in ki so postali »zaščitni znaki« njegove poetike: eliptično sintakso, zgoščen izraz, svežo metaforiko in napet ritem.

Literarna javnost je sprejela Grafenauerjevo drugo zbirko, ki je izšla l. 1965 s pomenljivim in učinkovitim naslovom *Stiska jezika*, kot pesniški izraz eksistencialistične filozofije. Zato ni naključje, da so centralni pojmi te zbirke *beseda* in *tišina* oz. *molk*.

Bili so to časi velikih premikov v pesniškem jeziku in razumevanju poezije, ki jih je povzročil vihar ni pohoda neoavantgarde. (Če pogumno in preroško eksperimentiranje dvajsetih let – Podbevšek, Kosovel, Černigoj itd. – obravnavamo kot *zgodovinsko avantgardo*, potem moramo novi val raziskovanja mejá izrazne svobode v šestdesetih letih imenovati *neoavantgarda*.) Šlo je za radikalen prelom

v odnosu do estetskih aksiomov in vrednostnega sistema, na katerem je temeljila tradicionalna slovenska poezija. Najbolj izrazit pesnik te usmeritve je nedvomno Tomaž Šalamun. V istem času je Grafenauer zastavil temelje svoje pesniške avanture, ki ni nič manj radikalna od eksperimentiranja njegovih generacijskih tovarišev, vendar se odreka uporniškemu hrupu destrukcije in se rajši sklanja k tihim, a zvenečim besedam. Taras Kermauner je že sredi sedemdesetih let vpeljal posrečeno delitev tedanjega pesniškega raziskovanja: če lahko poezijo neoavantgardistov opredelimo kot *eksplozijo* jezika, potem lahko Grafenauerjevo poezijo označimo kot *implozijo* jezika. Neoavantgardisti so dokončno pometli z vsemi tradicionalnimi pesniškimi oblikami; Grafenauer pa je ponovno odkril razbito formo in jo napolnil z novim pesniškim jezikom. Izhajajoč iz soočenja modernega človeka z Ničem, s svetom, ki je izgubil temelj in nebo ter kakršnokoli zagotovilo vnaprej danega smisla, je Grafenauer utemeljil svojo poetiko na tezi, da v svetu, oropnem metafizične resnice, edino jezik podeljuje substanco človekovemu bivanju.

Ta poetika prihaja do najčistejšega izraza v tretji zbirki, ki je pod naslovom *Štukature* izšla l. 1975. Gre za eno izmed najboljših zbirk sonetov v vsej zgodovini slovenske lirike. Kermauner je v poetiki *Štukatur* razbral varianto ludizma. Z interpretacijo poezije kot igre se je tedaj strinjal tudi sam pesnik, ki je v spremnem besedilu, natisnjenem na zavihku te pesniške zbirke, zapisal:

Nikoli nisem bil pisec dolgih pesmi, zato mi je sonetna forma blizu, saj v svoji klasični izvedbi zahteva le štirinajst srednje dolgih verzov, v katere se da namestiti povprečno nekaj manj kot sedemdeset besed. Vse to, vključno z rimami, razporeditvijo verzov na dve kvartini in dve tercini, številom zlogov v njih in metrom, predstavlja okvir, ki obvezuje k določenim pravilom igre. Gre torej za neke vnaprejšnje omejitve in selekcijo, ki daje samemu oblikovanju besedila privlačnost biti v igri.

Z današnjega stališča pa se nam kaže, da ta navidezno hladna poezija vsebuje tudi močan čustveni naboj. Prislunhimo enemu od značilnih sonetov:

Mraz se je v mirnem zraku razprostrl
z višaji bleskov, a od davnih dni
z odtisi senc popisane oči.
obzorje kot privzdignjena obrv.

na liniji ravnjanja temni hribi,
jate duš, v dihanju svetel prah.
črne pečke solza, teža v rokah
in do prosojnosti zgajeni gibi.

prelivanje totalov dneva in noči
po površini. za hrbtom mrtvih
bela tektonika odsotnosti.

algebra zvokov, odcvetelo listje
in samostalniška zgoščenost zraka
za rože zadnje skopo zatočišče.

Rože v zadnjem verzu so rože, položene na grob. Pod eleganco in filigransko mrežo odnosov med zvenom in pomenom mojstrsko obvladanih besed se torej ne razpira svet igre, temveč poslednje reči, eksistenciali življenja in smrti, časa in spomina, narave in lepote.

Štukature so prelomna točka v razvoju slovenske lirike: s to zbirko je naš pesniški jezik tudi od znotraj doživel dokončno modernizacijo. *Štukature* so na zemljevidu slovenske lirike uveljavile tisto poetiko, ki sta jo v pionirski dobi moderne lirike vzpostavila Mallarmé in Valéry.

Zanimiva in plodna je ponovna raba rim, ki jih je neoavantgarda dokončno izrinila iz pesniškega jezika, Veno Taufer pa jih je obudil, a na parodičen način. Grafenauer je rimo moderniziral in ji s *Štukaturami* znova omogočil domovinsko pravico tudi znotraj tradicionalnim postopkom nenaklonjenega konteksta prevladujočih modernističnih in avantgardističnih poetik.

Tudi znotraj Grafenauerjevega opusa pomenijo *Štukature* točko najvišje popolnosti: tu so vse ravni organizacije pesniškega besedila uravnovešene v optimalni skladnosti. Nadaljnja ustvarjalna pot pelje pesnika stran od ideala popolnosti, v čedalje večjo izrazno odprtost, obenem pa njegova pesniška govorica pridobiva čedalje večjo eksistencialno težo.

Popolnost namreč *per definitionem* pomeni tudi sklenjenost, dovršenost, zaprtost. Kar je dovršeno, je tudi končano in pripada preteklosti. Pot do popolnosti je karseda težavna, vendar princip popolnosti ponuja tudi zavetje pred bolečino. Veličino Grafenauerjeve ustvarjalne energije lahko med drugim vidimo tudi po tem, da se je bil pripravljen odpovedati varnemu zavetje popolne forme in vstopiti v odprt, tvegan in nevaren prostor iskanja in raziskovanja pesniškega jezika ter prisluškovanja vzgibom, ki jih bivanjska izkušnja prišepetava notranjemu pesniškemu posluhu.

Zato lahko že v *Palimpsestih* (1984) ob številnih čudovitih sonetih zasledimo tudi inovativno in plodno razgradnjo sonetne forme in drugih pravilnih kompozicijskih struktur (ena izmed najpogostejših v Grafenauerjevi poeziji je arhitektonika štirih štirivrstičnic) ter vdor kitično nesimetričnih besedil. Obenem se zgodi odmik od relativno strogih metričnih impulzov, ki so diktirali ritem sonetom *Štukatur*: ostane izjemno močan, do visoke specifične teže zgoščen ritem, ki pa je odprt in notranje spremenljiv. Na evfonični ravni se zgodi vzporeden premik od blagoglasja rim k pesniški govorici, ki temelji na številnih glasovnih figurah in gostih vzorcih zvočnega ponavljanja, ki pa ne temelji več na okostju zunanjih rim. Pretanjen Grafenauerjev posluš je znal iz besed izvabiti dotlej skriti zven in pomen besed. Zvočni stiki številnih aliteracij, asonanc in notranjih rim, vključno z izpostavljanjem v vsakdanji komunikaciji prikritih zvočnih in pomenskih korenov besed, tvorijo bogato in kompleksno semantično mrežo: najbrž ni pesniškega jezika, ki bi bil tako pomensko zgoščen in nabit, kot je to Grafenauerjeva pesem.

V *Palimpsestih* Grafenauer vpelje mnoge nove pesniške postopke. Plodno je lomljenje sestavljenih besed z vezajem na sestavne dele, ki ohranjajo svoj pomen, v odnosu do sestavljene besede pa vzpostavljajo pomenske razlike, ki nas osupnejo s poetično svežino. Zakaj? Zato ker pesem razkrije pomene, ki so skriti v jeziku in se jih v vsakodnevni, utilitarni komunikaciji sploh ne zavedamo. Tako besedo *vseeno* razgradi na *vse-eno*, kar tvori enega izmed ključnih, navidezno enostavnih, a semantično večplastnih pesniških pojmov zbirke *Palimpsesti*:

Od:vrnjena, trepalnice svetlobe
spuščene z dotikom senc v večer.
obzorje zvrhano mehkobe
in v zraku sončni svetlomer

daljav. nepovrnljivo sama.
pod tisočvekami trenutkov v svit
spominjanja z obrazom zakopana
med klic in klic. dan v luč solza privit.

šivi sedanjosti, padanje zvezd
v minulost, svetli rez
udarcev ur, v noč razkropljeno

breztežno uravoteženje:
vse-
eno.

Palimpsesti se sklenejo z elegijo *Crngrob*, s katero se začne naslednja Grafenauerjeva pesniška knjiga, zbirka elegij z naslovom *Izbrisi* (1989). Kot pravi Tine Hribar v eseju *Poezija Nika Grafenauerja*, objavljenem kot spremna beseda k izboru poezije v zbirki *Samota* (1990), je *Crngrob* »pesniški spominski obelisk sprave med živimi in mrtvimi Slovenci. V njem je pričujoča bolečina spomina, ki je izvir najstarejše zaveze, zaveze med poezijo in smrtjo.«

Z *Izbrisi* je Grafenauer uveljavil v slovenski poeziji doslej premalo znano zvrst *elegije*, daljše lirske pesnitve, ki pod obzorjem minljivosti človeške usode upesnjuje temeljne bivanjske kategorije. Tu gre Grafenauer po sledi Hölderlinovega elegičnega pesništva oziroma Rilkejevih *Devinskih elegij*. Jezik *Izbrisov* je seveda povsem sodoben, vendar z vrsto referenc ohranja spomin na celotno zgodovino pesništva.

Slehera Grafenauerjeva pesniška knjiga je dejanje, ki vzpostavlja celoten svet. V nasprotju z večino pesniških kolegov, ki zbirke sestavljajo kot bolj ali manj naključno vsoto pesmi, so Grafenauerjeve zbirke skrbno premišljene in pretehtane celote. Tu beseda *zbirka* ima tudi pomen estetske *izbranosti* in sporočilne *zbranosti*.

Tudi *Odtisi*, ki so izšli l. 1999, so zgrajeni na trdnem in premišljenem kompozicijskem loku. Ta zbirka je izraz skrajne pesniške in duhovne (*i*)*zbranosti*. Ta (*i*)*zbranost* pomeni nenavadno povečanje specifične teže slehernega pesniškega besedila in tudi zbirke v celoti. Zato bo imel bralec *Odtisov* občutek, da ni prebral le šestinštiridesetih pesmi, temveč da je vstopil v razkošen in skrivnosten, obenem pa boleč in presunljiv svet, v katerem je zajeta vsa naša usoda, se pravi vsa lepota in vsa minljivost človeškega bivanja. »Zgodba« te zbirke sega od mitološkega spomina prek vrtincev zgodovine do živega, utripajočega, v smrt kopnečega trenutka naše sedanjosti.

Ena izmed konstant Grafenauerjeve poetike je njegova globoka navezanost na mitologijo: njegove upesnitve starogrških bajeslovnih likov v sonetnem ciklu *Ikar* v zbirki *Štukature* so zgleden primer modernizacije teh arhetipskih usod, v katerih pesnik prepozna tudi svojo in našo bivanjsko izkušnjo. V primerjavi z mitološkimi liki *Štukatur*, kjer vlada ravnovesje likov, ki svojo usodo dopolnijo v zraku in svetlobi (Ikar, Leda), ter likov, katerih usoda prihaja iz zemlje in podzemlja (Evridika, Ariadna, Saloma), v *Odtisih* ugotavljamo popolno prevlado bajeslovnih oseb, vezanih za pod-zemlje (nesrečna Evridika, boginja podzemlja Proserpina, prerokinja Sibila, v ta kontekst pa najbrž lahko uvrstimo tudi Ofelijo, ki svojo smrt prostovoljno najde v vodi). Evridika v *Odtisih* je poosebljenje erotične rane, usodne razdalje, ki ločuje ljubimca, nepovrnljivosti časa.

Ob vsem spoštovanju sijajnih in lucidnih interpretacij, s katerimi so dosedanja razlagalci Grafenauerjeve poetike razstirali tančice njegovega večplastnega

pesniškega sveta, naj bo piscu pričujočega zapisa dovoljeno opozoriti na zelo preprosto, a za liriko ključno zadevo: čustvenost. Grafenaurjevo jezikovno mojstrstvo je mnoge literarne kritike in zgodovinarje napeljalo k prehitri in prelahki domnevi, da gre za formalizem in racionalizem. Pri tem so se opirali tudi na nekatere eseje, ki jih je v sedemdesetih letih napisal sam pesnik, v katerih je zoper razčustvovano tradicionalno liriko in *filo-zofsko* racionalnost mimetične estetike vzpostavil princip t. i. *filo-tehnične poetike*, se pravi poezije, ki se natančno zaveda svoje jezikovne narave in nenehno reflektira svoje izrekanje oz. točneje: graditev sveta. Inovativne Grafenaurjeve *teoretične* kriterije, ki so v slovensko liriko prinašali impulze za vzpostavitev *čiste lirike* po vzoru Mallarméja in Valéryja, so vnašali tudi v branje njegovih pesmi. Če je s principi *čiste lirike* in *filo-tehnične poetike* še mogoče razložiti poetiko *Štukatur*, pa se že *Palimpsesti* kljub navidezni jezikovni sorodnosti s svojo osredotočenostjo na tematiko Erosa in Thanatosa dogajajo že povsem zunaj območja formalizma in racionalizma. Kot smo zgoraj nazorno pokazali, je celo v prefinjeni lepoti *Štukatur* mogoče zaslutiti pritajene čustvene tone in bivanjsko prizadetost, ki ju prikriva navidežno objektivistična dikcija tretjeosebnega lirskega subjekta. Je v poeziji sploh možna lepota brez čustva? Najbrž ne. »Primarni lirizem«, kot je to svojčas posrečeno definirjal Hribar, je nujen predpogoj poezije, vendar sam po sebi za poezijo ne zadošča.

Ena izmed najbolj pretresljivih pesmi v *Odtisih* je besedilo, kjer se podnaslov glasi *Epitaf za F. G. (1903–1940)*. Ta žalostinka je posvečena pesnikovi materi, ki je umrla, ko ga je rojevala. Gre nedvomno za ključni dogodek v Grafenaurjevem življenju, ki s svojo dvorezno razpetostjo med rojstvo in smrt v temelju zaznamuje pesnikov odnos do sveta in jezika. V tej pesmi je Grafenauer zmozel nadčloveški napor, da je ubesedil to temeljno travmo:

Čakalnica samote, listnata rja zraka,
jesen, križ s senco v usodi,
se nagiba? kamen in rože,
v temnodušni zemlji pod njimi

kost in kost. je milost *biti* zakopana
z živimi celicami smrti v nas?
polno prgišče, sprhneli zbogom
v roki brez zamaha. slovo, ki traja

s prividom stegnjeno od mrtvih
k živim, ne jemlje in ne vrača
pripadnosti. kdo sva v nadaljevanju,
ki je odvrnjeno od naju?

v belem prelivu dneva sije mraz,
nebo, vzpon k lahkemu, sveto nebo
nad črno posteljo, skopano v čas
med nama. spiš v moji budnosti?

razžrta od kristalov, zlogov teme,
nikoli videna, nikdar imenovana,
v-Drugem-in-Istem-Venomer ob-
enem.

Pesem je postavljena v cikel s pomenljivim naslovom *Razpoke*. Zaradi silovite bolečine so besede kakor v krču. Tesno se prižemajo druga k drugi, da bi izrazile tesnobo. Vendar tesnobni krč bolečine osvobodi jezik običajnih besednih kombinacij in ga odpre v brezmejno svoboden prostor. Tam se besede najdejo v enkratnih povezavah, ki na sugestiven način pričarajo tesnobno počutje in vzdušje.

Elegična uglašenost zbirke *Odtisi* prihaja do izraza tudi v pesmih, zbranih v ciklih *Čas v pogledu* ter *Vezi daljav*. Še nikoli doslej se ni Grafenauerjeva erotična lirika povzpela – oziroma točneje: sestopila – do tako ranljive človeškosti. V ljubezenskih legah se je prva oseba ednine, značilna za Grafenauerjev pesniški glas, odprla v dvojino. Gre za antologijske verze, ki priklicujejo erotično bližino dveh teles in duš. V vso to zanosno lepoto erotične bližine pa elegično vstopijo čas in razdalje. Erotična bližina je namreč v isti sapi polna daljave. Trenutek združitve je obenem že trenutek slovesa. Lepa in boleča želja žene dve bitji, da izstopita iz svoje samote v skupno samoto, a le zato, da bi se že naslednji hip razločili v času in prostoru. Strašna je dvoumnost časa, ki prinaša in odnaša. In strašna dokončnost razdalje v neskončnem prostoru. Kar ostane, je spomin. Spomin, ki iz odsotnosti zmeraj znova prikličje ljubljeno in izgubljeno obličje. Spomin, ki je do te mere vrtoglav in boleč, da je podoba ljubljene in izgubljene osebe tako rekoč telesno prisotna v verzih.

Odtisi so upesnitev ranljive in ekstatične odprtosti k Drugemu. Odprtosti, ki je skrajno boleča, ki pa poraja lepoto tega človekovega edinega in minljivega bivanja na zemlji, pod nebom. Človeški svet se odpira samo v razmerju med *Jaz* in *Ti*. Po dolgi pesniški poti, ko je poudarjal negativne kategorije, *molk* in *smrt*, *brisanje* in *nič*, je pesnik prišel do točke, ko se v magnetnem polju napetosti med *Jaz* in *Ti* zarišeta edini stvari, ki v tem minljivem in poroznem bivanju *sta*: ljubezenski *dotik* in pesniška *beseda* kot njegov krhki, prhki *odtis* ...

To tragično doživeto razsežnost ljubezni pesnik razvije v zbirki *Nočitve* (2005).

Za Grafenauerjevo poetiko je značilna skrajna sublimacija jezika in podob, tudi duhovni dvig nad banalno konkretnost vsakdanjosti; zato se v večini svojih zbirk dosledno izogiba imenovanju konkretnih oseb in dogodkov, krajev in časov (z izjemo nekaterih, sicer precej redkih posvetil). Aktualnim družbenim dogodkom in sodobnikom se Grafenauer toliko bolj intenzivno posveča v svojih duhovitih satiričnih epigramih.

V zadnji fazi njegovega pesniškega razvoja pa v njegov pesniški jezik vdrejo tudi imena konkretnih oseb in krajev. Kot bi hotel s konkretnimi imeni pesnik v foto-grafskem (svetlo-pisnem) »objektivu« pesmi ovekovečiti bogastvo in bolečino so-bivanja z Drugimi. Presunljiva je v tem smislu uvodna pesem cikla *Trajanje* v zbirki *Odtisi*, ki je s svojim mottom (*Sarajevo, oktobra 1994*) tematsko pripeta za tragedijo vojne v Bosni in Hercegovini. Tu se pojavlja tudi Siniša, Sarajevčan, ki je požrtvovalno pomagal skupini slovenskih pisateljev, v kateri smo bili Niko Grafenauer, Drago Jančar, Josip Osti in jaz; med vojno smo obiskali oblegano Sarajevo v okviru humanitarne pomoči, ki sem jo v imenu Mednarodnega PEN-a organiziral za bosanske pisateljske kolege. Vsem štirim bo najbrž do konca življenja ostalo v spominu, kako nas je Siniša prepeljal po Sarajevu v starem avtu, ki je smrdel po bencinu, saj je bil rezervoar zaradi nevarnosti strellov, granat in kraje montiran znotraj kabine; ponoči je pod budnimi očesi ostrostrelcev skozi popolno temo drvel brez luči s hitrostjo 100 km/h, in le vsakih nekaj sto metrov za trenutek prižgal žaromete, da se ne bi kam zadeli. Naj ob tej pesmi tudi sam podoživim usodo Sarajevčanov in lep trenutek našega prijateljstva:

Noč je odrezana od spanja v mestu
brez oken, brez luči, brez vode
in izhoda, z ranami, z granatnimi
ugrizi v tlaku, s kriki in svincom

v trebuhu, s povoji mraza, ki v njih
ledení sleherno upanje, s spomini
za tesno zatisnjenimi vekami
in s črno obrobjenimi jutri v duši.

nič, noč, htonična noč se boči
z evropskim časom nd nagrobniki
in parki, obraslimi s pluralom
večnega spanja brez cipres in senc.

besede mrtvih se nemo preobračajo
v prekletstvu živih. z imeni
in letnicami se vpisuje na drugo stran
vsakdanjosti smrtna odsotnost.

je v reži med dvema kratkima trenutkoma
tvoj delež, Siniša? priprt v življenje
brez odrešitve gledaš, kako vstaja na tej
in drugi strani isti skeletni dan?

Mnogi interpreti so kot ključno značilnost Grafenauerjevega odnosa do sveta poudarjali *narcisizem*, pri tem pa so se opirali tudi na dejstvo, da se sam pesnik včasih poigrava s to idejo o samem sebi. Če je bilo to morda res za določene faze njegove pesniške poti, pa gotovo ne velja za pravkar citirano, presunljivo pesem, in ne velja za njegovo ljubezensko liriko in nikakor ne velja za njegovo ustvarjalnost, posvečeno otrokom in mladini. V teh temeljnih razsežnostih se Niko izkazuje kot toplo, široko srce, kot drugim darujoča se duša.

3

Razgrnitev poetike Grafenauerjeve poezije za odrasle je bila potrebna, da bi lažje razumeli specifično njegovega pesniškega ustvarjanja za otroke.

Če je v pesnjenju za odrasle Grafenauer dosegel zenit slovenskega pesniškega modernizma, je njegova pesem za otroke sinteza plemenitega pesniškega izročila, tradicionalnih postopkov (ritem, rima) in sodobne, sveže, očarljive občutljivosti.

Poleg poezije se je Grafenauer z uspehom preizkusil tudi v pisanju duhovitih in toplih radijskih in lutkovnih iger ter pravljič. Tradicionalno literarno zvrst pravljič je radikalno moderniziral: njegove domišljjsko razgibane pravljič, ki s poetičnim jezikom opisujejo zgođe in nezgođe deklice Majhnice v različnih svetovih, so izšle v knjigah *Majhnica* (1987), *Majhnica in Katrca Škrateljca* (1987) ter *Mahajana in druge pravljič o Majhnici* (1990).

Kljub suverenemu obvladanju pripovednega glasu dramskih dialogov je Grafenauerjeva ustvarjalnost za mladino osredotočena na poezijo. Njegove pesmi za otroke sodijo med najvišje dosežke slovenskega mladinskega slovstva.

Ena izmed značilnosti Grafenauerjeve poezije za otroke je nenavadna sklenjenost njegovih zbirk: kot bi knjige, ki so nastajale v različnih obdobjih, tvorile celoto in bi tako po svoji vsebini kot po umetniški globini organsko rasle, tako kot raste zavest otroka. Morda je na ta način pesnik spremljal in opisal odraščanje svojih otrok. Postopno poglobljanje in razširjanje obzorij njegove poezije, namenjene otrokom in mladini, izkazuje vzporednice z umetniško rastjo in dozorevanjem njegove lirike za odrasle. Logiko razvoja svoje poezije za otroke in mladino je pesnik z nenavadno zmožnostjo samopremisleka analiziral v eseju *Od A do Nič*, kjer med drugim pravi:

Mogoče je opaziti, da se te knjige začenjajo s črko A in končajo s Smrtjo; da torej otroka najprej vpeljejo v abecedo in ga na koncu, medtem ko že malo odraste, zapustijo sredi molka zagrnjenih ogleдал. Vmes pa so stopničasto razporejena pesniška besedila o najrazličnejših pojavih in izkušnjah, s katerimi se otrok v meni in zunaj mene srečuje na poti od A do Ž, na poti torej, ki ni samo moja, ampak tudi drugih ...

Sam avtor je nekoč kot prvo, začetno stopnjo svoje poezije za otroke označil zbirko *Abeceda*, saj učenje črk pomeni za otroka tudi prve korake skozi abecedo življenja in sveta.

Pesmi iz njegovega pesniškega prvenca za otroke, zbirke *Pedenjped* (ki je prvič izšla l. 1966 in se najmlajšim bralcem tako priljubila, da je doživela več ponatisov) upesnjujejo neposredno predmetno okolje, kjer otrok odrašča: hišo in v hiši otroško sobo, v sobi pa posteljo, kamor se Pedenjped izčrpan zgrudi, potem ko cele dneve vozi »pedenjbrzovlak« in igra prometnika ali »velemaršala« vojaške četice otrok ... Na prijazen in duhovit način Grafenauer razkrije težave, s katerimi se Pedenjped sooča: mučijo ga vprašanja, kako prijeti žlico, ker sta se »roki zamešali«, »koliko je tri krat tri« in kako se je čas skril v uro, kjer dela tika – taka. Pesnik natančno pozna in razume otroško dušo; ve, da hoče otrok biti »velik« in samostojen, da pa nenehno potrebuje pomoč, zaščito, varnost v toplem okrilju staršev. Antologijska je naslovna pesem te zbirke:

Pedenjsrajčka, pedenjhlache,
pedenjčevlji na nogah.
Gromozanski kos pogače
neprenehoma v rokah.

Vsi iz sebe so lasje,
ne prenesejo glavnika,
in kazalec nevede
venomer po nosu stika.

Uhlja kot dva sprta strica
muhasto štrlita v svet.
Pedenjjamica sred lica –
to je mali Pedenjped.

Že v tej zbirki Grafenauer upesni nekatere živali, ki živijo v hiši ali na bližnjem polju: tako Pedenjped na travniku sreča polža, s katerim se gre »bikoborbo«. V zbirkah *Živali na dvorišču*, *Živali na polju* in *Živali v gozdu* (1970), ki so nato skupaj izšle v knjigi *Kaj je na koncu sveta* (1973) in v izborih njegove poezije, pa otrok, katerega odraščanje spremljajo Grafenauerjeve pesmi, pogumno stopi

iz varnega zavetja doma in se odpravi na prve pustolovščine – potep po poljih in gozdovih. Tu sreča vrsto domačih živali. Ko spozna živali v domačem okolju, pa radovednost žene otroka, da spoznava tudi živali, ki živijo na daljnih celinah: zbirka *Kaj je na koncu sveta* je sestavljena kot neke vrste pesniški živalski vrt.

Konca sveta pa se zmore dotakniti le domišljija, ki za svoje potovanje potrebuje krila pesniških besed. Domišljajska moč pesniške besede pa ne upesnjuje zgolj daljnih pokrajin, temveč s svežo lučjo otroškega čudenja razsvetli tudi neposredno okolje, vključno z izkušnjo sodobnega mestnega življenja. Izjemno domiselna je Grafenauerjeva daljša pesem *Avtozaver*, ki je l. 1976 izšla v obliki slikanice.

Pesniška zbirka *Nebotičniki, sedite* (1980) pomeni enega izmed vrhuncev Grafenauerjeve poezije za otroke: vsem znane predmete in pojave je pesnik upesnil s tako domišljajsko ustvarjalnostjo in mojstrskim obvladanjem jezika, da je potrdil besede angleškega romantičnega pesnika Shelleyja, kako poezija stori, da so znane stvari videti neznane. Številne besedne igre nas pripravijo do glasnega smeha, domiselne in izvirne prispodobе pa ustvarjajo čudežno vzdušje, ki ga zmore priklicati le resnična poezija. Rezultat je čudenje čudežu bivanja upesnjenih stvari. Kot primer si preberimo *Mamo*:

Mama je od vseh ljudi
najboljša na svetu,
ker se mi rada smeji
in ker je par očetu.

Z mamo se oče poljublja,
z njo hodi spat in z njo vstaja
in kar naprej ji obljublja
vse od kraja.

Z njo se fotografira,
objet preko rame,
in z njo se prepira,
kadar se vleče zame.

Mama očetu bere misli
in vse njegove želje ugane.
Pomaga mu, kadar so dnevi kisli
ali če z levo nogo vstane.

Mama ne more biti sama
ali imeti za par kakšnega strica.
Saj vsi vemo, da je mama
boljša očetova polovica.

Le kako bi bilo očetu
brez mame,
ko bi ga le pol hodilo po svetu
in nič ostalo zame?

V tej zbirki je prvič objavljen tudi cikel pesmi, ki so pozneje izšle tudi samostojno v knjigi *Stara Ljubljana* (1983). Z enako duhovitostjo, s katero je upesnil sodobni način življenja, je tu Grafenauer priklical iz teme časa način življenja starih Ljubljančanov.

V zbirki *Nebotičniki, sedite* so objavljene tudi prve pesmi iz poznejših *Skrivnosti* (prva izdaja l. 1983, nato še dve), ene izmed najlepših pesniških zbirk v zgodovini slovenske lirike. Tu je otrok, katerega razvoj spremlja Grafenauerjeva poezija, že toliko odrasel, da ga ne moremo več imenovati otrok; v *Skrivnostih* zbrane pesmi so že namenjene – mladini. Še več: čeprav so namenjene mladini, so pesniške razlage temeljnih pojmov človeškega čustvenega sveta tako lepe in duhovite, tople in modre, da se dotikajo src ljubiteljev pesniške besede vseh starosti. Lahko bi citirali katerokoli izmed pesmi, zbranih v *Skrivnostih*, vse, čisto vse so vrhunske! Vrsta pesniških besedil v tej zbirki upesnjuje čudež ljubezni:

Ljubezen se naskrivaj rodi,
da sploh ne ve zase.
Od svetlih pogledov živi
in tiho rase.

Ljubezni cveti v očeh
zasanjana roža
in nežnost ima v dlaneh,
ki žametno boža.

Na ustnicah ji trepeta
zamišljen vzdih.
In venomer se smehlja
zlat sončni zajček na njih.

Ljubezen plava v oblakih,
ne hodi po tleh.
A rada je s skrivnimi znaki
zapisana v šolskih klopeh.

Ljubezni se jezik zatika,
vse počne sebi navkljub,
dokler ni dovolj velika
za prvi poljub.

In ker je Nič ena izmed temeljnih kategorij Grafenauerjeve poezije za odrasle, si oglejmo, kako ta filozofski pojem upesni v poeziji za otroke:

Nič je zapičen v noč
s piko na i.
A v njej je tako pričujoč,
da je ni.

Nič je neznana stran tega,
kar je.
Zato tam kot težnost obsega
prav vse.

Vendar se nič nikoli nikjer
ne da občutiti.
Ni ga, zato ga hočemo venomer
kje odkriti.

Včasih se meni nič tebi nič naredi,
kot da je.
Tako poosebljen je tisto, kar ni
nihče.

Nič je živim mogoče samo
slutiti.
In le ko za vedno zapremo oko,
tudi biti.

Občutek imam, da je Grafenauerjeva pesem za otroke in mladino rasla podobno kot raste otrok. Njegova pesem, ki je v *Pedenjpedu* spremljala otrokove prve korakov in igre na dvorišču, se je v *Skrivnostih* povzpela do neznanih in neznanskih obzorij. Pesem je rasla od varnega zavetja v maminem naročju do radostnega in bolečega odkritja ljubezni, od rojstva do zavesti o minljivosti časa in smrtnosti kot usodi človeka.

Prav zato se bodo otroci, ki so odraščali ob Grafenauerjevih pesmih, zmeraj znova vračali k njim, kakor se vračamo domov, v rojstni kraj svojega otroštva. In bodo Nikove pesmi brali svojim otrokom in svojim vnukom. In te pesmi bodo med malimi bralci zmeraj znova našle svoje razposajene Pedenjpede in med odraščajočimi bralkami nežne, zasanjane deklice s skrivnostmi v srcu.

4

Veliko pridevnikov in superlativov sem uporabil, pa nisem mogel izčrpati vsega bogastva (in tudi protislovij) značaja in osebnosti Nika Grafenauerja. Vsi, ki ga poznamo, vemo, da je Niko pojem sam po sebi. Niko *sui generis*.

Koliko ur, noči in let sva in smo prekrokali skupaj – v Mladinski knjigi, na različnih lokacijah Nove revije pa še marsikje drugje! Zjutraj se je vselej pojavil svež in poln energije ter – veliki garač! – nadaljeval s svojim neskončnim delom, s svojim pisateljskim, uredniškim, intelektualnim in državljanskim poslanstvom.

Čeprav je že vrsto let akademik, se Niko še zmeraj smeji z enako nalezljivo energijo, s kakršno je desetletja animiral prijateljske družbe. Čeprav gre za vrhunskega intelektualca, je ohranil čisto otroško dušo, radovedno igrivost in očarljivo odprtost. In čeprav – kot trdijo koledarji, uradne listine, enciklopedije in biografski leksikoni – praznuje že petinsedemdesetletnico, je v njegovem primeru treba podvomiti o znanstveni verodostojnosti in avtoriteti vseh teh uradnih podatkov: Niko je bil, je in bo – večni mladenič! V njegovem primeru bi torej kvečjemu lahko rekli »mlad petinsedemdeset let«. Ni naključje, da je napisal toliko lepih literarnih besedil za otroke in mladino: seveda, saj je tu doma, piše o samem sebi!

Kot je javnosti bolj ali manj znano, se z Nikom ne strinja v vseh rečeh, tu in tam sva se celo sprla, kar je glede na najina temperamenta pač logično, vendar te razlike (predvsem politične narave) niso vplivale na najine prijateljske odnose in medsebojno zaupanje.

Z globokim spoštovanjem do kolega in prijatelja Nika Grafenauerja dvigam kozarec ob njegovi visoki obletnici ter mu kličem na mnoga leta in na mnoge pesmi!